

Könyvtár – a könyvtár előtt

Az ELTE Egyetemi Könyvtár „őskönyvtára” (1561–1635)

KNAPP Éva

A tekintélyes európai történeti gyűjteményeket őrző könyvtárak egyik legféltettebb kincse saját állományuk legkorábbi rétege. Az őrzőhelyek ezeknek a dokumentumoknak a körét különös figyelemmel tartják számon, folyamatosan kutatják és igyekeznek – akár saját állományukból, akár külső forrásból – időről-időre újabbakkal kibővíteni.¹ A történeti Magyarország egyik legrégebben alapított (1561), több mint negyedfélszáz éve jogfolytonosan működő kora-új-kori könyvtára az ELTE Egyetemi Könyvtár (budapesti Egyetemi Könyvtár).² Gyűjteménye – mindezenelőtt a régi könyvek nemzetközileg elfogadott korszakhatáráig, 1800-ig megjelent állománya – dokumentálja a Kárpát-medence egészének művelődés-, könyv- és könyvtártörténetét, s a kulturális emlékezet megtestesítőjeként szerepet játszik a mindenkori magyar társadalom történetiségének tudatosításában. Az Egyetemi Könyvtárat fenntartó jogelődök között kiemelkedő szerepe volt a jezsuita rendnek. Már a Pázmány Péter által alapított (1635) jezsuita egyetem működésének kezdete előtt, az Osztrák–Magyar Jezsuita Provincia keretében tevékenykedő, elsősorban oktató rendtagok közül számosan megfordultak és rövidebb-hosszabb ideig tevékenykedtek

a későbbi Egyetemi Könyvtár „elő-gyűjteményét,” „ősállományát”, „egyetemi könyvtár előtti könyvtárát” őrző és módszeresen gyarapító rendi intézményekben, Nagyszombatban (Trnava, ma Szlovákia, 1561–1567, 1615–1635), Turóc-Znióvárálján (Kláštor pod Znievom, ma Szlovákia, 1586–1598), valamint Vágsellyén (Šal’a, ma Szlovákia, 1598–1605). Ők nem csupán használták a könyvtárat, hanem folyamatosan formálták annak arculatát az első hazai jezsuita letelepedéstől (1561) feloszlásukig (1773), az egyetem és a könyvtár Mária Terézia-féle államosításáig.

A nagyszombati egyetem alapítása előtti időben a könyvtári állomány – a folyamatos jezsuita rendi használat mellett – mindezenelőtt a középszintű oktatást igyekezett szolgálni. Az állományt gondozó XVI. századi könyvtárosok közül mindössze kettőnek a nevét (*Florentius Morus*, *Casparus Mallius*) ismerjük. Az 1601–1635 között tevékeny könyvtárosok közül sem maradt fenn mindegyikük neve, közülük ismeretes *Szednik János*, *Jászberényi Tamás*, *Opazevski Pál*, *Némethi Jakab*, *Helesfényi Pál* és *Thuroczy Illés*.³ Az egyetemalapítás előtti néhány évben a részben általuk tervszerűen bővített könyvanyag jelentős mértékben

megalapozta és segítette a későbbi, egyetemen folyó oktató tevékenységet.

Közismert tény, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár több szakterületet átfogó gazdag állományt őriz, mely a jezsuita rend feloszlását (1773), majd a II. József-kori szerzetesrendek működését felfüggesztő éveket követően a királyi rendelkezéseknek megfelelően többszörösére bővült. Ezáltal a könyvtár hosszú időre, elsőként a magyarországi könyvtártörténetben – mai fogalomhasználattal élve – nemzeti könyvtári funkciót kapott, melynek következtében a gyűjtemény az európai és a magyar kulturális örökség részeként képes dokumentálni több évszázad történetét. Az 1800 előtti úgynevezett régi állomány, a tulajdonképpeni törzsgyűjtemény, sokrétű, egymástól eltérő jellegű, kisebb-nagyobb részgyűjteményekből tevődik össze. Ezek közül ma több részgyűjtemény együttesen őrzi az egyetem megalapítása előtről származó, úgynevezett ősellományt (antiquissima, 1561–1635).⁴

A részgyűjtemények közül az ősellomány tekintében elsőként a kódextár, valamint a szakrendbe sorolt kötetes kéziratokból a kéziratok katalógusok érdemelnek említést. 1628 óta tartozik például az állományhoz az a Szepességben a XV. század második felében készült, különféle műveket tartalmazó latin nyelvű kódex (Cod. Lat. 73), mely Szepesszombatból (Spišská Sobota, ma Szlovákia) került a nagyszombati jezsuita könyvtárba.⁵ A kéziratok katalógusok között található az Egyetemi Könyvtár jogelődje, a nagyszombati jezsuita rendház könyvtárának 1630–1633 körül készült, ma ismert legkorábbi, címlap nélküli történeti katalógusa, melyet az egyetem megalapítását követően csaknem 1690-ig tovább használtak.⁶ A XVI–XVII. századi kéziratok közül kiemelést érdemel, hogy Pázmány Péter még életében (1635) a leendő egyetem könyvtárának ajándékozta grázi *Physica* [...] (Graecii, 1598–1599) című munkáját. A fehér pergamenkötésű, fólió alakú kézirat első levelének rektóján olvasható az 1635-ből származó ajándékozási bejegyzés a nagyszombati jezsuita kollégium részére.⁷

Az Ősnyomtatványtárban, mely jelenlegi ismereteink szerint az ország harmadik legjelentősebb Ősnyomtatvány-gyűjteménye (Incunabula),⁸ található meg – *Dümmerth Dezső* kutatási eredményét elfogadva – az az ősnyomtatvány, mely a könyvtár ma is fellelhető, legrégebben, 1586–1589 között beszerzett és máig folyamatosan megőrzött kötete. Ez az egyik jogelőd könyvtárban, Turóc-Znióvárjában már használt kolligátum a jezsuita oktatásban a XVI. századi

kezdetek óta Európa-szerte használt tankönyvnek számított.⁹ Ugyancsak a turóc-znióvárjai állományból származik a Thuróczy krónika brünni kiadásának (1488) egyik példánya, melyet a nagyszombati *Franciscus Zabo* ajándékozott 1590-ben a jezsuita könyvtárnak.¹⁰

A könyvtár 1711 előtt megjelent magyar nyelvű, magyarországi és magyar szerzők által írt hungarikum-nyomtatványai (Régi Magyar Könyvtár – RMK) között – a Thuróczy-krónika mellett – több olyan munka található, mely egyúttal az ősellományhoz tartozik. Így például Vágsellyén 1600-ban készült a tulajdonosi bejegyzése annak az Antwerpenben 1575-ben kinyomtatott, két művet tartalmazó kötetnek, melyben a szöveg egy részének gondozását a nagyszombati születésű *Zsámboky János* végezte.¹¹ Pázmány Péter egykorúan több nyomtatványával ajándékozta meg a nagyszombati jezsuita könyvtárat, így például *Az igazságnak gyoezedelme* (Pozsony, 1614 – RMK I 65) egyik példányának címlapjára 1615-ben írtak Nagyszombatban tulajdonosi bejegyzést, s a *Kereztieni feleletben* (Graecii, 1617 – RMK I 50) is 1615-ből származik a „Societas Jesu” bejegyzés. Annak ellenére, hogy ezeket a köteteket a gyűjtemény felállításától (1876) többször katalogizálták és a hazai tudományos kutatásban sem mellőzték, időrőlidőre újabb és újabb kötetekről állapítható meg, hogy már 1635 előtt is az állományhoz tartoztak.¹²

Az ősellomány legtöbb kötete a könyvtár XVI. és XVII. századi gyűjteményében található. E két gyűjteményhez tartoznak az úgynevezett nem hungaricum nyomtatványok, melyek között nincs magyar nyelvű, Magyarországon vagy magyar szerzőtől kiadott munka.¹³ A módszertanilag is körültekintően megalapozott könyvészeti vizsgálatok során ebből a két állományrészről folyamatosan azonosíthatók az ősellomány részeként eddig még nem regisztrált nyomdatermékek. Így például egy megjelenés előtt álló tanulmányban további három XVI. századi (antikva) és tizenöt XVII. századi (barokk) nyomtatványról vált megállapíthatóvá az antiquissima-jelleg.¹⁴

A történelmi korszakokon átívelő könyvtárosi igyekezet egyik alapvető célkitűzése a dokumentumok autopszián alapuló, lehetőség szerinti minél teljesebb számba vétele. Különösen igaz ez a történeti gyűjtemények korai állomány-részeinek az elkülönítésekor. Az Egyetemi Könyvtár ősellományához tartozó újabb nyomtatványok feltárását elsősorban az elmúlt években egyre gyarapodó számú, szisztematikus irodalom-, könyv- és könyvtártörténeti alap kutatások eredményezték, eredményezik. Ez a ma már tekin-

télyes számú, ilyen jellegű könyvészeti minőségében regisztrálatlan nyomtatvány¹⁵ bizonyítja, a kutatás tovább folytatható. E kiadványok elsősorban, legfontosabb őrzőhelye természetesen maga az ELTE Egyetemi Könyvtára. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni a relevánsnak tűnő további állományokat sem, mindenekelőtt azokat a szlovákiai magyar és magyar vonatkozású dokumentumokat őrző gyűjteményeket, melyekben ott maradtak/maradhattak (például Nagyszombat) vagy bekerültek/bekerülhettek (például Pozsony-Bratislava, Turócszentmárton-Martin) az őrszállomány egyes további darabjai.

Az újabbban „elkülönített,” összesen negyven antiquissima/őrszállomány-kötet meghatározó sajátossága természetesen azonos a már korábban számba vett, e gyűjteményhez tartozó dokumentumokéval: a bennük található kéziratos bejegyzéseket egy vagy több könyvtáros készítette, aki(k)nek feladatait és katalógus-készítő munkáját az előírások részletesen szabályozták.¹⁶ Esetenként sor került a korábbi bejegyzések javítására, illetve „tovább írására” is, amely munkafolyamat egyértelműen visszautal az egyetem alapítása előtti állományrendezésekre és az ezekkel egybekötött katalogizálásokra.¹⁷ Az újonnan alkalmazott, alapvetőnek tűnő módszertani különbség mindenekelőtt az a korábbi kutatáshoz képest, hogy igyekeztem kiterjeszteni a figyelmet az őrszállományhoz sorolandó/sorolható úgynevezett bizonytalan, kérdéses kötetekre is, mely a témában elvégezhető, elvégzendő kutatás további ígéretes területét jelentik.

Az újabb negyven kötet – leszámítva egy munkát, melyről nem dönthető el pontosan, hogy Vágsellyén 1600-ban vagy Nagyszombatban 1635 előtt vették-e állományba¹⁸ – megoszlása a következő.

<i>A tulajdonosi bejegyzés éve:</i>	<i>Nyomtatványok száma:</i>
Antiquissima Selliensis	
1600	1
1601	1
Antiquissima Tyrnaviensis	
1617	1
1618	1
1619	1
1627	1
1628	3
1632	16
1633	1
1634	3
1635	10

A táblázat alapján szembevetendő a tulajdonosi bejegyzések „kimagasló” száma 1632-ből és 1635-ből. Az 1632-es év tizenhat újabb bejegyzése mindenekelőtt a könyvtár nagyszombati újra rendezésével és a katalóguskészítéssel magyarázható. Az 1635-ös év az egyetem megalapításának az éve, a könyvtári állományt ekkor minden valószínűség szerint igyekeztek számottevően tovább bővíteni, készülve az első oktatási évre, s ez megmagyarázza a tíz új bejegyzést. A két „kimagasló” számra további lehetséges magyarázat, hogy ezekben az években bejegyezték a már korábban beszerzett, valami okból még nem regisztrált nyomtatványokat is azon a módon, hogy nem a beszerzés évét, hanem a bejegyzés évét tüntették fel úgy a kötetek tulajdonosi bejegyzéseiben, mint a katalógusban.¹⁹ A kötetek közül több tartalmilag is összetartozik, s ezeknek általában a kötése is azonos. Utóbbiak esetében a tulajdonosi bejegyzések egykori készítőinek gyors és némileg felületes munkájára utal az a körülmény, hogy a több kötetes művek minden egyes kötetébe „elfelejtettek” megfelelő bejegyzést készíteni. Ezt a tényt megerősíteni látszik a kötetek azonosíthatósága a XVII. századi történeti katalógusokban.

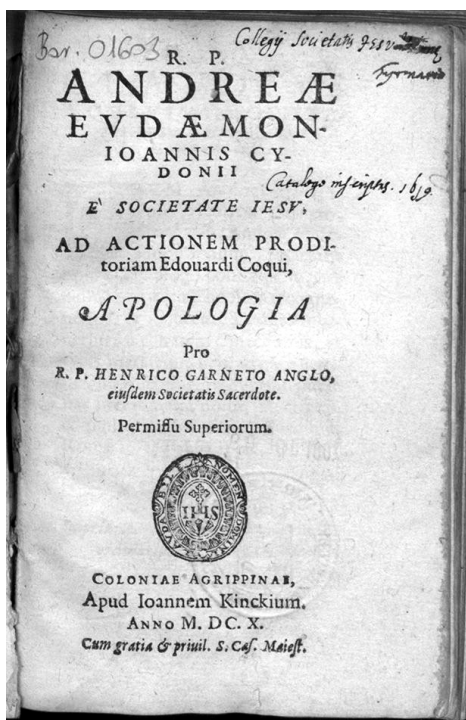
1. ábra

Ant.5489 - Pontificale Romanum [...], Romae, 1595 -
Címlap a tulajdonosi bejegyzéssel

3. ábra

Bar.02227 - Jacques Gualtier, Tabula chronographica [...], Coloniae, 1616 - Címlap a tulajdonosi bejegyzéssel

2. ábra

Bar:01603 - Andreas Eudaemon-Joannes, Ad actionem proditoriam Edouardi Coqui Apologia [...], Coloniae, 1610 - Címlap a tulajdonosi bejegyzéssel

Jegyzetek

1. Így például Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek. Vö. Alwin Müller-Jerina, Bestandgeschichte HAB = Lexikon zur Geschichte und Gegenwart der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, hrsg. von Georg Ruppéet und Sabine Solf, Wiesbaden, Harrassowitz, 1992, 26–27.
2. Vö. például, DÜMMERTH Dezső, A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561–1635) Magyar Könyvszemle 79 (1963) 43–58; TÓTH András – VÉRTESY Miklós, A budapesti Egyetemi könyvtár története (1561–1944), Budapest, Egyetemi Könyvtár, 1982.
3. Vö. KNAPP Éva, A 450 éves Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV–XV (2011) 111–142.
4. Vö. A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor, 1635, szerk., bev. Farkas Gábor Farkas, Szeged, Scriptum Rt., 2001.
5. Tulajdonosi bejegyzés az első levél rektóján: Collegij Tyrnven[is] Socie[ta]tis Jesu 1628.
6. Jelzete J 1, [Catalogus Collegij Tyrnaviensis Soc. Jesu, ordine alphabetico auctorum, 1630–1633 között?].
7. Jelzete F6, Pázmány Péter, Physica [...], (Graecii, 1598–

- 1599), bejegyzés az első levél rektóján: Hic tractatus philosophicus in libros Physicos Aristotelis et alios, ab ipso fundatore academiae, qui Graecii eos composuit et dictavit, collegio Tyrnaviensi donatus est. Anno 1635. Vivat memoria cardinalis Pázmány.
- 8 Az 1051 mű (1205 bibliográfiai egység) leírása elektronikus formában is elérhető.
- 9 Jelzete Inc. 256, Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad familiares*, Velence, 1487, A. de Paltaszichis – korábban egybekötve egy XVI. századi Cicero, *Epistolae ad familiares*, Párizs, 1557, apud Audoëneum Parvum, kiadással, Ant. 4297.
- 10 A Thuróczy krónika egyúttal a hungaricum-nyomtatványok gyűjteményéhez is tartozik, jelzete Inc. 338. További antiquissima-ősnymtatványok például: Inc. 25, Inc. 46, Inc. 278, Inc. 738.
- 11 Jóannés Stobaios, *Eclogarum libri duo* [...] – Geórgios Gemistos Pléthon, *De rebus Peloponens.* [...], Antverpia, Ex Officina Christophori Plantini, 1575. Jelzete RMK III 142.
- 12 Vö. például, KNAPP Éva, A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti őssállományának újabb húsz kötete = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 16 (2013) 55–103 (2. kiadás, 2014), Nr. III, X.
- 13 KNAPP Éva, A budapesti Egyetemi Könyvtár két törzsgyűjteménye, XVI–XVII. századi nem hungaricum nyomtatványok = Könyvtári Figyelő 58 (2012) 299–310.
- 14 KNAPP Éva, A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti őssállományának újabb kötetei, II. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 17 (2016) [Megjelenés alatt]
- 15 A statisztikai számvetést lásd, Knapp, i. m. (11. jegyzet) 55–56.
- 16 Compendium privilegiorum, et gratiarum Societatis Iesu, Romae, In Collegio Romano eiusdem Societatis, 1615, 131–133; Regulae Societatis Iesu. Auctoritate Septimae Congregationis Generalis auctae, Romae, In Collegio Romano eiusdem Societatis, 1616, 242–244.
- 17 A jelzett könyvtári munkálatok – bár minden bizonnyal egykorán is törekedtek a teljességre – közel sem voltak teljeseek, mint arra az 1690. évi nyomtatott űrlapokra készített nagyszombati katalógus ugyancsak nyomtatott címlapján az alcím is utal. Vö. Vértessy Miklós, Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa, Magyar Könyvszemle 73 (1957) 368–372.
- 18 Az erősen roncsolt kötet további, feltételelesen kikövetkeztetett bejegyzése az 1600-as évre utal. Ez kapcsolatban állhat egy korábbi, részleteiben ma még nem ismert állományrendezéssel, mely jelenleg katalógusból nem, csupán a számba vett bejegyzésekből következtethető ki.
- 19 Vö. DÜMMERTH Dezső, A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai, Magyar Könyvszemle 80 (1964) 292–309.

Beérkezett: 2015. június 3.

Magyar tag az IFLA Irányító Testületében

Az MKE elnökét, Barátné dr. Hajdu Ágnes tanszékvezető egyetemi docenst beválasztották az IFLA Governing Board (GB) tagjai közé a 2015–2017-es ciklusra. Magyar nemzetiségű képviselő ilyen magas pozíciót még nem töltött be az IFLA szervezetében.

(Katalist, 2015. május 29. Gerencsér Judit híre alapján)

1938 (plusz–mínusz egy repertórium)

2014-ben jelent meg Borsos Attila – Kertész Gyula:
1737 (plusz – mínusz egy repertórium), című műve,
mely azóta 201 új bibliográfiával bővült, ezért
a Magyar Elektronikus Könyvtárban ezen az új címen
1938 (plusz – mínusz egy repertórium) érhető el.

Elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/13400/13481/13481.htm>

A repertóriumokat továbbra is gyűjti: Borsos Attila (borsos@oszk.hu)